ABDURAHMON SAYYOH TOSHKANDIYNING “TARIXI BADA’UL ISLOM” ASARI: MAZMUNI, G‘OYAVIY XUSUSIYATLARI VA TARIXIY AHAMIYATI

Raxmanov Umidjon Shokirjonovich

Sharqshunoslik Instituti kichik ilmiy xodimi

+ 998 (97) 704-88-45

Reja:

1) “Tarixi Bada’ul Islom” asarining yaratilish tarixi, mazmun-mohiyati, g‘oyaviy yo‘nalishi.

2) “Tarixi Bada’ul Islom” asarining ijtimoiy va madaniy g‘oyalari.

3) “Tarixi Bada’ul Islom” asarining mazmuni.

Annotatsiya: Mazkur maqolada jadid ma’rifatparvari Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning “Tarixi Bada’ul Islom” asari tahlil qilinadi. Asarning yaratilish sharoiti, mazmun-mohiyati, g‘oyaviy yo‘nalishi hamda Turkiston jadidchilik harakati doirasidagi o‘rni yoritiladi. Tadqiqot davomida asarning diniy-tarixiy va ma’rifiy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy, jadidchilik, islom tarixi, ma’rifatparvarlik, Turkiston, tarixiy manba.

Kirish

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidchilik harakati milliy uyg‘onish, ma’rifat va taraqqiyot g‘oyalarini ilgari surgan muhim ijtimoiy-madaniy hodisa bo‘ldi. Ushbu harakat vakillari xalqni ilm-ma’rifatga chorlash,

diniy bilimlarni zamonaviy qarashlar bilan uyg‘unlashtirish hamda tarixiy ongni shakllantirishga alohida e’tibor qaratdilar.

Ana shunday ma’rifatparvarlardan biri Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy hisoblanadi. U o‘zining tarixiy, axloqiy va diniy asarlari orqali xalq ma’naviyatini yuksaltirishga xizmat qilgan. U ta’limni Toshkentdagi madrasalardan birida olgan. Bu davrga kelib Toshkentda yangi usuldagi maktablar keng tarqalgan bo‘lib, ularning egalari jadidchilikning muhim yadrosi bo‘lgan edi. Shunga qaramay, ko‘pchiliklari eski madaniy elitadan chiqqan edi. “Ular eski xurofotlar, madrasalarni isloh qilish, odamlar hayoti, sivilizatsiya va jamiyatdagi o‘zgarishlar haqida o‘ylay boshlashdi[1]. Abdurahmon Toshkandiyning ildizlari madrasada ko‘paytirilgan musulmon ilmi ananalarida mustahkam ildiz otgan va u madaniy jamiyatda yaxshi aloqalarga ega bo‘lgan inson uchun mavjud barcha manbalardan foydalana olgan[2]. Jadidchilik harakatining boshqa faollari ham madrasa bilan yanada chambarchas bog‘langan[3]. “Tarixi Bada’ul Islom” asari esa uning diniy-tarixiy yo‘nalishdagi muhim asarlaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Mazkur maqolaning maqsadi asarning mazmuni, g‘oyaviy yo‘nalishi va tarixiy ahamiyatini ilmiy jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Abdurahmon Sayyoh Toshkandiy hayoti va ijodi jadidchilik harakati doirasida ayrim tadqiqotlarda yoritilgan bo‘lsa-da, uning “Tarixi Bada’ul Islom” asari bo‘yicha maxsus tadqiqotlar juda kam uchraydi. Jadidlar merosiga bag‘ishlangan ilmiy ishlarda muallifning ma’rifatparvarlik faoliyati, sayohatlari hamda diniy-axloqiy qarashlari haqida ma’lumotlar berilgan.

Turkiston jadidchiligi tarixini o‘rgangan olimlar jadid adabiyotining asosiy vazifalaridan biri diniy bilimlarni xalq uchun tushunarli shaklda yetkazish bo‘lganligini ta’kidlaydilar. Shu nuqtai nazardan “Tarixi Bada’ul Islom” asari ham

[1] Rajabov S. O‘zbek pedagogik fikrining asoschisi. // O‘zbek tili va adabiyoti, 1989, No. 5, B. 15.
[2] Edward Allworth, The Modern Uzbeks: A Cultural History. Stanford, 1990. P. 120.
[3] Begali Qosimov, Tavallo (1882–1939), Toshkent, 1993. b. 4.11.

diniy tarixni ommalashtirish va ma’rifiy g‘oyalarni targ‘ib etishga qaratilgan manbalardan biri sifatida baholanishi mumkin.

Shuningdek, jadid adabiyoti bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlarda tarixiy asarlarning tarbiyaviy ahamiyati alohida qayd etiladi. Mazkur asar ham yosh avlodda tarixiy xotira va diniy-ma’naviy qadriyatlarni shakllantirishga xizmat qilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada tarixiylik, qiyosiy tahlil va manbashunoslik metodlaridan foydalanildi. Asar haqidagi mavjud bibliografik ma’lumotlar, jadidchilik tarixiga oid ilmiy adabiyotlar hamda muallifning ma’rifatparvarlik faoliyati haqidagi manbalar o‘rganildi.

Asarning yaratilish sharoiti

XX asr boshlarida Turkiston musulmonlari orasida diniy-ma’rifiy adabiyotlarga ehtiyoj ortib bordi. Jadid ziyolilari ushbu ehtiyojni qondirish maqsadida tarix, axloq va din masalalariga bag‘ishlangan asarlar yaratdilar. “Tarixi Bada’ul Islom” ham ana shunday ehtiyoj mahsuli sifatida maydonga kelgan.

Muallifning ko‘plab mamlakatlarga qilgan sayohatlari uning dunyoqarashi kengayishiga sabab bo‘lgan. Natijada u islom tarixini faqat diniy manba sifatida emas, balki jamiyat taraqqiyotiga ta’sir ko‘rsatgan omil sifatida talqin etishga harakat qilgan.

Asarning mazmuni

Asar nomidan ko‘rinib turibdiki, unda islom dinining paydo bo‘lishi va dastlabki rivojlanish bosqichlari bayon qilingan. Muallif Arabiston yarimorolining islomdan oldingi ijtimoiy-siyosiy holatini tasvirlab, keyinchalik islomning shakllanish jarayoniga e’tibor qaratadi.

Asarda quyidagi masalalar yoritilgan:

- Islomdan oldingi Arabiston jamiyati;

- Muhammad (s.a.v.)ning payg‘ambarlik faoliyatlari;
- Dastlabki musulmonlar jamoasi;
- Islom axloqining asosiy tamoyillari;
- Islom sivilizatsiyasining shakllanish jarayonlari.

Muallif tarixiy voqealarni bayon etish bilan cheklanmay, ulardan ma’naviy xulosalar chiqarishga ham intiladi.

G‘oyaviy xususiyatlari

Asarning asosiy g‘oyasi islom dinining insonparvarlik, adolat va ma’rifatga asoslangan mohiyatini ko‘rsatishdan iborat. Muallif ilm olishni diniy va dunyoviy taraqqiyotning muhim sharti sifatida talqin qiladi.

Jadid adabiyotiga xos bo‘lgan quyidagi g‘oyalar asarda yaqqol namoyon bo‘ladi:

1. Ma’rifat orqali taraqqiyotga erishish;
2. Axloqiy komillikni targ‘ib qilish;
3. Tarixiy xotirani shakllantirish;
4. Islomning asl insonparvar mohiyatini ochib berish;
5. Yosh avlodni ilm va ezgulikka da’vat etish.

Asarning tarixiy ahamiyati

“Tarixi Bada’ul Islom” Turkistonda yaratilgan diniy-tarixiy asarlar orasida muhim o‘rin egallaydi. Asar o‘z davrida xalqning tarixiy va diniy bilimlarini oshirishga xizmat qilgan. Shu bilan birga, u jadid ziyolilarining islom tarixiga bo‘lgan munosabati va tarixiy tafakkurini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi.

Bugungi kunda ushbu asar jadidlar merosini tadqiq etish, Turkiston ma’rifatparvarligi tarixini yoritish va diniy-ma’rifiy adabiyot taraqqiyotini o‘rganishda muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Xulosa

Abdurahmon Sayyoh Toshkandiyning “Tarixi Bada’ul Islom” asari jadid davri diniy-tarixiy adabiyotining muhim namunalaridan biridir. Asarda islom tarixining dastlabki bosqichlari yoritilishi bilan bir qatorda ma’rifat, axloq va insonparvarlik g‘oyalari ham ilgari suriladi. Muallif tarixiy voqealarni xalq ma’naviyatini yuksaltirish vositasi sifatida talqin qiladi.

Asarning ilmiy ahamiyati uning jadidchilik mafkurasi, Turkiston musulmonlarining diniy-tarixiy qarashlari va ma’rifiy tafakkurini aks ettirishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli mazkur asar kelgusida manbashunoslik va adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan chuqur tadqiq etilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Qosimov B. *Milliy uyg‘onish: jasorat, ma’rifat, fidoyilik*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2002.
2. Karimov N. *XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1999.
3. Alimuhamedov S. *Jadidchilik harakati va milliy uyg‘onish*. – Toshkent, 2010.
4. Abdurashidov Z. *Turkiston jadidlari*. – Toshkent: Akademnashr, 2022.
5. Sayyoh Toshkandiy A. *Tarixi Bada’ul Islom* (nodir nashr).
6. 2. Edward Allworth, The Modern Uzbeks: A Cultural History. Stanford, 1990. P. 120.
7. 3. Ayina, 1 June 1915, B. 430.